

Schurende mensbeelden

Het verantwoordelijk stellen van gedetineerden voor hun resocialisatie

Miranda Boone

1 Inleiding

In zijn brieven¹ over het project ‘Modernisering Gevangeniswezen’ zet de demissionaire staatssecretaris van Justitie uiteen hoe hij in de toekomst vorm wil geven aan resocialisatie en detentiefasering van gedetineerden. Hij wil een persoonsgerichte aanpak gebaseerd op de levensloopbenadering uit de criminologie.² Uit de brieven wordt duidelijk dat resocialisatie-inspanningen zich in de toekomst uitsluitend zullen richten op gedetineerden die zelf verantwoordelijkheid tonen voor hun resocialisatie. ‘Ik leg daarom meer nadruk op de eigen verantwoordelijkheid van de gedetineerde, zijn gedrag en motivatie’, lezen we in de brief van 4 juni (p. 1). En in de brief van 8 november staat als eerste uitgangspunt voor de nieuwe inrichting van detentiefasering: ‘de eigen verantwoordelijkheid van de gedetineerde: zijn gedrag en motivatie zijn bepalend’ (p. 2). ‘Op basis hiervan wordt een vergaand systeem van promoveren en degraderen van gedetineerden ingevoerd. Gedetineerden kunnen vrijheden verdienen door zich verantwoordelijk te tonen, maar ze ook weer verliezen als gevolg van onverantwoord gedrag.’³

Het beroep op de eigen verantwoordelijkheid van gedetineerden voor hun resocialisatie en het afstraffen van onverantwoord gedrag sluit aan bij een morele intuïtie over straffen: ‘wie niet horen wil, moet voelen’. Het is tegelijkertijd contra-intuïtief aan het idee dat resocialiserende inspanningen juist gericht zijn op het *aanleren* van verantwoordelijk gedrag. In deze bijdrage stel ik de vraag aan de orde welke aanknopingspunten er binnen de criminologie en de penologie zijn te vinden voor de gedachte dat de gedetineerde zelf verantwoordelijk gemaakt moet worden voor zijn resocialisatie en voor het idee dat het afstraffen van onverantwoordelijk gedrag de effectiviteit van resocialiserende inspanningen vergroot. Daarbij zal ik met name aandacht besteden aan de *What Works*-benadering en de levensloopbenadering in de theorievorming over

---

1 *Kamerstukken II* 2010/11, 29 270, nr. 52 (Brief van 4 juni 2011); *Kamerstukken II* 2010/11, 29 270, nr. 61 (Brief van 8 november 2011) en *Kamerstukken II* 2011/12, 24 587, nr. 464 (Brief van 16 april 2012).

2 Deze benadering verklaart criminaliteitspatronen op basis van (gebeurtenissen uit) de levensloop, zie hieronder.

3 Brief van 16 april 2012, p. 3.

rehabilitatie⁴ en stoppen met criminaliteit, omdat daarnaar expliciet wordt verwezen ter onderbouwing van het Nederlandse beleid.

In de volgende paragraaf zet ik de gedachten over verantwoordelijkheid, zoals die zijn te vinden in de beleidstukken over ‘Modernisering Gevangeniswezen’ verder uiteen. Vervolgens confronteer ik het beeld over gedetineerden, zoals dat daar impliciet naar voren komt met de kenmerken van gedetineerden, zoals die uit onderzoek naar voren komen en de plaats die verantwoordelijkheid en vrije wil krijgen in de criminologische theorievorming over de oorzaken van crimineel gedrag. In paragraaf 4 laat ik zien hoe de inzichten uit de criminologie vertaald zijn in concreet resocialisatiebeleid en tot welke verschuiving het uitblijven van resultaten van dat beleid heeft geleid. Tenslotte besteed ik aandacht aan de heropleving van het resocialisatie-onderzoek en de plaats die vrije wil en verantwoordelijkheid daarin hebben.

2 Verantwoordelijkheid als voorwaarde voor deelname aan resocialisatietrajecten

Motivatie en het vermogen om verantwoordelijkheid te dragen, komen niet helemaal uit de lucht vallen als criteria voor het al dan niet toekennen van gunsten en vrijheden aan gedetineerden. Al in de (laatste) gevangenisnota *Werkzame Detentie* uit 1995, wordt een bonus-malus systeem aangekondigd. Gezien de veranderde samenstelling van de gevangenispopulatie werd een breed en ongelimiteerd aanbod van gevangenisactiviteiten niet langer als acceptabel gezien. Aangekondigd werd dat gedetineerden in principe werden onderworpen aan een standaardregime, maar in aanmerking kunnen komen voor faciliteiten als extra recreatie, educatie en psycho-sociale hulp wanneer ze zich op de gewenste wijze gedragen.⁵ Een expliciet beroep op de eigen verantwoordelijkheid van gedetineerden volgde in het programma *Detentie en Behandeling op Maat* (DBM) dat in 2006 het daglicht zag en in feite moet worden beschouwd als voorloper van de nu aangekondigde herziening van het differentiatie- en verlofstelsel. In de brief waarin het programma wordt aangekondigd, lezen we: ‘De achterliggende gedachte van DBM is dat iedere gedetineerde zelf medeverantwoordelijk is voor zijn detentietraject’. Ook in dit voorstel werden consequenties verbonden aan onverantwoordelijk gedrag. ‘Tevens geldt dat de gedetineerde bij ongewenst gedrag en overtreding van de bij aanvang van detentie gemaakte afspraken de consequenties draagt. Bijvoorbeeld: zijn avondprogramma kan worden ingetrokken, verlof of extra bezoekmogelijkheden

-
- 4 Waar het gaat over het Nederlandse beleid gebruik ik de term resocialisatie. In het Engelse taalgebied is die term in die betekenis niet bekend, vandaar dat ik meestal het begrip rehabilitatie gebruik als ik naar de theorievorming over resocialisatie/rehabilitatie verwijs of naar de Engelstalige literatuur. Op zichzelf valt er een hele verhandeling te houden over het verschil in betekenis tussen die twee, en andere aanverwante, begrippen, maar dat zal ik op deze plek achterwege laten.
- 5 Miranda Boone, Selective rehabilitation, in: Miranda Boone & Martin Moerings (eds.), *Dutch Prisons*, Den Haag: BJu Legal Publishers 2007a, p. 238-239.

kunnen worden beperkt of niet worden toegekend. Ook plaatsing in een regime met minder vrijheden kan een gevolg van zijn gedrag zijn.⁶ De voorstellen zijn destijds niet doorgevoerd, mede door heftig verzet van de groepsondernemingsraad van het gevangeniswezen (GOR) die over het invoeren van een systeem van straffen en belonen naar voren bracht: '[...] ervaring met straffen en belonen is overal binnen het gevangeniswezen al geruime opgedaan. Helaas hebben we daarmee moeten constateren dat dit in de meeste gevallen niet leidt tot meer verantwoordelijk gedrag van gedetineerden.'⁷

Toch wordt een systeem van promoveren en degraderen van gedetineerden op basis van onverantwoord gedrag opnieuw prominent neergezet in de hierboven geciteerde brieven over Modernisering Gevangeniswezen. Veel explicieter dan in de eerdere beleidsvoornemens, wordt het zelf verantwoordelijk maken van gedetineerden gezien als een belangrijke voorwaarde voor resocialisatie en het straffen van onverantwoordelijk gedrag als een belangrijk middel om dat doel te bereiken. In de brief van 8 november komen we in de paragraaf met de titel 'Eigen verantwoordelijkheid van gedetineerden' de volgende passages tegen: 'Voor elke gedetineerde wordt een detentie-en re-integratieplan opgesteld met daarin de afspraken over re-integratie en wat er in dat kader van de gedetineerde wordt verwacht. Door gevolgen te verbinden aan het niet nakomen van afspraken, breng ik de eigen verantwoordelijkheid van gedetineerden verder tot uiting.' En: 'Er wordt alleen in gedetineerden geïnvesteerd, zoals door het aanbieden van gedragsinterventies, scholing en terugkeeractiviteiten, als kans op succes aanwezig is en als de motivatie en/of houding van de gedetineerde hiertoe aanleiding geeft.'⁸ Ook recidiverende gedetineerden worden van resocialisatieactiviteiten uitgesloten.⁹ En over de arbeid wordt gezegd dat gedetineerden door zich in te zetten een hogere beloning en/of scholing kunnen verdienen, maar bij onvoldoende inzet zullen worden gedegradeerd naar een regime met eenvoudiger arbeid zonder scholing.¹⁰

Het idee dat alleen door een persoonsgerichte benadering recidive kan worden teruggedrongen, is volgens de beleidstukken gebaseerd op de levensloopbenadering in de criminologie. 'Kerndoel van het programma MGW is de invoering van een persoonsgerichte aanpak van gedetineerden gebaseerd op de levensloopbenadering.'¹¹ Over de inhoud van de levensloopbenadering en hoe die voeding heeft gegeven aan het nu voorgestane model, vinden we echter niets terug. Alleen in de visie Gevangeniswezen van 24 september 2009 wordt nog een direct verband met de levensloopbenadering gelegd, waar wordt gesteld dat: 'de ingeslotene conform de levensloopbenadering niet alleen wordt gezien als

---

6 *Kamerstukken II* 2005/06, 30 300 vi, nr. 147 (Brief van 25 april 2006 van de minister aan de Tweede Kamer).

7 In 2007 was het advies gepubliceerd op <www.dji.nl>; Miranda Boone, Nieuwe ficties in het gevangeniswezen, *Proces*, 2007b, afl. 3, p. 82-89.

8 Brief van 8 november 2011, p. 3.

9 Brief van 4 juni 2011, p. 3.

10 Brief van 12 april 2012, p. 3.

11 Brief van 4 juni 2011, p. 2

gedetineerde, maar ook als persoon die voor detentie een leven had en na detentie een leven heeft'.¹²

In de brief van 8 november 2011 wordt summier duidelijk wat onder 'het zelf verantwoordelijkheid nemen' wordt verstaan: 'Van een gedetineerde wordt eigen inzet verwacht voor zijn terugkeer in de samenleving. Meer vrijheden kunnen pas worden verdiend als de gedetineerde aangetoond heeft dat hij om kan gaan met verantwoordelijkheden en zich wil inzetten voor zijn detentie en re-integratieplan'.¹³ Als (enige) voorbeeld wordt de situatie genoemd dat de gedetineerde een schadevergoedingsregeling opgelegd heeft gekregen: 'Van de gedetineerde wordt verwacht dat hij die betaalt'.¹⁴ Concreet worden als elementen die uitdrukking kunnen geven aan de eigen verantwoordelijkheid van gedetineerden, genoemd: bereidheid tot veranderen (willen) en gedrag (nakomen van afspraken, motivatie, werkhouding, middelengebruik).¹⁵ Het valt op dat het niet nemen van verantwoordelijkheid als een vrije keuze van gedetineerden wordt gezien waarvoor zij zonder meer kunnen worden gestraft. Bovendien kan uit de introductie van een systeem van promoveren en degraderen worden afgeleid dat bestraffing van onverantwoordelijk gedrag wordt beschouwd als een mechanisme dat de motivatie van gedetineerden en daarmee de effectiviteit van interventies vergroot. Hoe sluit deze zienswijze aan bij beeldvorming over delictplegers in het strafrecht en de criminologie en vooral bij de inzichten uit de levensloopcriminologie waar in de stukken steeds een beroep op wordt gedaan?

3 Contrasterende mensbeelden in strafrecht en criminologie

Het nogal dwingende beroep op de eigen verantwoordelijkheid van delictplegers, zoals dat uit het bovenstaande naar voren komt, lijkt in eerste instantie haaks te staan op de kenmerken van de gevangenispopulatie, zoals die uit onderzoek bekend zijn geworden. Jos Verhagen heeft recent een aantal kenmerken van gedetineerden in kaart gebracht aan de hand van het instrument dat de reclassering en het gevangeniswezen gebruiken om delictplegers te screenen, de RISC.¹⁶ Daaruit blijkt dat zo'n 80% van de gedetineerden recidivist is, 20% heeft zelfs al meer dan tien keer in de gevangenis gezeten.¹⁷ Slechts één op de vier gedetineerden had kort voor zijn detentie werk. Een derde had gedurende zijn

12 Dienst Justitiële Inrichtingen, *Visie Gevangeniswezen*, Den Haag 24 september 2009, p. 15.

13 Brief van 8 november 2011, p. 3.

14 Citaten brief van 8 november 2011, p. 3.

15 Brief van 8 november 2011, p. 7.

16 Men kan serieus betwijfelen of dit een adequaat instrument is om de gedetineerdenpopulatie mee te beschrijven. Hoezeer het scoren op schalen ook wetenschappelijke objectiviteit pretendeert, uiteindelijk blijven het toch subjectieve inschattingen van reclasseringswerkers die (mede) de dominante morele opvattingen weerspiegelen. Ik beperk me in mijn samenvatting daarom tot die schalen die betrekkelijk objectief zijn vast te stellen en laat schalen zoals denk- en gedragspatronen en emotioneel welzijn buiten beschouwing.

17 Jos Verhagen, *Gedetineerden ontmaskerd. Hoe in Nederland over gedetineerden wordt gedacht en hoe het werkelijk 'zit'*, Veenhuizen: Nationaal Gevangenis museum 2011, p. 87 en 88.

hele leven nog nooit gewerkt en 42% af en toe.¹⁸ De helft van de gedetineerden heeft schulden die groter zijn dan ze met hun inkomen kunnen aflossen, gokschulden of schulden die het gevolg zijn van een verslaving niet meegerekend.¹⁹ Ook wordt ongeveer de helft van de gedetineerden gekarakteriseerd als problematische drugsgebruiker.²⁰ Eerder al werd door onder andere de Gezondheidsraad vastgesteld dat ongeveer 6% van de gedetineerden aan psychotische stoornissen lijdt, 14 tot 35% aan depressies en ongeveer de helft aan anti-persoonlijkheidsproblematiek, percentages die allemaal ver uitstijgen boven de normale prevalenties in de samenleving.²¹ Onlangs wezen Bulten en Nijman er in hun onderzoek naar reguliere, niet gespecialiseerde afdelingen van penitentiaire inrichtingen op dat ruim 80% van de gedetineerden ooit kampte met psychiatrische problemen en dat bij 57% van hen die problemen nog steeds aanwezig waren.²² Psychotische en andere (acute) ernstige psychische problemen worden meestal wel gediagnosticeerd, maar een ruim deel van de psychische problemen, waaronder suïcidaliteit, wordt niet of nauwelijks (tijdig) gesignaleerd. Dat wordt mede in de hand gewerkt doordat veel van de gedetineerden die aan psychische problematiek lijden zelf nauwelijks om hulp vragen. Recent wordt onderkend dat een groot deel van de delictplegers een verstandelijke beperking heeft, voor gedetineerden wordt dat percentage geschat op 20-25%.²³

Wanneer men deze eigenschappen afzet tegen de hoge eisen die volgens de hierboven aangehaalde beleidsstukken in de toekomst aan gedetineerden zullen worden gesteld, voor ze überhaupt in aanmerking komen voor resocialiserende instrumenten, kan men bijna niet anders dan tot de conclusie komen dat deze nogal onrealistisch zijn. Toch hebben al deze mensen een straf opgelegd gekregen. Dat betekent dat ze in strafrechtelijke zin verantwoordelijk worden gehouden voor de door hen gepleegde strafbare feiten. Aan het toerekenen van die verantwoordelijkheid ligt het mensbeeld van de Verlichtingsdenkers ten grondslag. De mens is in principe vrij om te kiezen. Wie vrij is om te kiezen, kan er ook voor kiezen geen strafbare feiten te plegen en kan dus verantwoordelijk worden gehouden voor zijn daden.²⁴

Dat beeld van de vrije, verantwoordelijke burger vinden we echter nauwelijks terug in de criminologische theorievorming over oorzaken van crimineel gedrag. In zijn algemeenheid kan men stellen dat het beeld van de misdadiger in de criminologie tot de jaren zeventig van de vorige eeuw haaks stond op het indeterministische mensbeeld van het klassieke strafrecht. De criminologie heeft zich dan ook juist ontwikkeld in tegenspraak met de denkbeelden van de

---

18 Verhagen 2011, p. 84.

19 Verhagen 2011, p. 90.

20 Verhagen 2011, p. 96.

21 Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming, *Advies: De zorg aan gedetineerden met een ernstige psychische stoornis of verslaving*, <www.rsj.nl>, 2007.

22 B.H. Bulten en H. Nijman, Veel psychiatrische stoornissen onder gedetineerden op reguliere afdelingen van penitentiaire inrichtingen, *Tijdschrift voor Geneeskunde* 2009, p. 153-A634.

23 Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming, *Advies: Gedetineerden met een verstandelijke beperking*, <www.rsj.nl>, 2008.

24 Ferry de Jong, *Straf, schuld & vrijheid, Pijlers van ons strafrecht*, Amsterdam: Sijbolet 2012.

klassieke, strafrechtelijke denkers. Tegenover het mensbeeld van de vrije, verantwoordelijke mens plaatsten aanhangers van de Moderne Richting het mensbeeld van de deterministische mens: de mens is niet vrij, maar wordt door allerlei interne en externe factoren naar het kwaad gedreven. De Moderne Richting in het strafrecht werd gevoed door denkbeelden uit de positivistische school. Lombroso, door velen beschouwd als de grondlegger van de criminologie, beschouwde criminaliteit als een aangeboren afwijking.²⁵ Vanaf zijn geboorte is het criminele type door zijn aanleg voorbestemd om een misdadiger te worden. In die opvatting is de delinquent niet iemand die gestraft moet worden, maar iemand die geholpen moet worden. Harde, afschrikwekkende straffen hadden dan ook geen zin. Straffen moesten worden toegesneden op de dader en moesten, behalve op beveiliging van de maatschappij, gericht zijn op verbetering van het individu.²⁶

Tegenover deze ‘*nature* benadering’ in de criminologie ontwikkelde zich de *nurture* benadering of milieuschool, de school waarin de opvatting wordt verdedigd dat de oorzaken van criminaliteit in de omgeving van de delinquent moeten worden gezocht en niet in individuele pathologische oorzaken. Bonger is een van de meest bekende vooroorlogse aanhangers. Ook de aanhangers van de milieuschool verwerpen het mensbeeld van de klassieke richting in het strafrecht. In hun opvatting verklaren omgevingsfactoren waarom mensen vervallen tot criminaliteit. Oplossingen voor criminaliteit worden echter niet gezocht in op het individu georiënteerde behandelingsstrategieën, maar in maatschappelijke veranderingen. Bonger persoonlijk toonde zich fervent aanhanger van een op het marxisme gebaseerde maatschappijhervorming.²⁷

Dat geldt ook voor de sociologisch georiënteerde benaderingen die zich na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelen. In feite kunnen daaronder vele stromingen en perspectieven gerekend worden, maar een essentieel element is dat de oorzaken van criminaliteit hoofdzakelijk worden toegeschreven aan de verdeling van macht en welvaart binnen een samenleving, een opvatting die ook al in het werk van Bonger te vinden is. Criminaliteit wordt bijvoorbeeld verklaard door *strain*, de spanning die het oproept wanneer de algemeen nagestreefde doelen in een samenleving door een ongelijke verdeling van middelen door een bepaalde groep niet kunnen worden bereikt.²⁸ In criminologische benaderingen die als ‘kritische criminologie’ te boek zijn komen staan,²⁹ wordt de vraag ‘waarom deze persoon misdaden pleegt’ helemaal niet meer gesteld. Veeleer

25 C. Lombroso, *L'uomo delinquente*, Milan: Hoepli 1876.

26 Kate Bradley, Cesare Lombroso (1835-1909), in: Keith Hayward, Shadd Maruna, Jayne Mooney & Gwen Robinson (eds.), *Fifty Key Thinkers in Criminology*, London: Routledge 2010; Gwen Robinson & Iain Crow, *Offender Rehabilitation, Theory, Research and Practice*, Los Angeles: Sage 2009, p. 17.

27 W. Bonger, *Criminality and Economic Conditions*, Boston Massachusetts: Little, Brown & Company, 1916 (vertaling van oorspronkelijke tekst uit 1905).

28 R.K. Merton, *Social Theory and Social Structure* (2nd revised ed.), New York: The Free Press 1968.

29 René van Swaaningen, Kritische criminologie, in: E. Lissenberg, S. van Ruller en R. van Swaaningen (red.), *Tegen de regels IV. Een inleiding in de criminologie*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2001.

staat de vraag centraal waarom een bepaalde gedraging is strafbaar gesteld. Criminaliteit wordt binnen deze denkrichting opgevat als een sociale constructie en het is nu juist interessant te onderzoeken waarom de ene gedraging wel, en de andere gedraging niet wordt strafbaar gesteld. De centrale stelling van de kritische criminologie is dat de verdeling van macht en invloed in een samenleving bepalend is voor de definiëringsprocessen en de daaruit voortvloeiende sociale constructie van criminaliteit. Deze factoren verklaren echter ook het plegen van strafbaar gestelde gedragingen als zodanig. Criminaliteit is zodoende het gevolg van maatschappelijke positie en economische omstandigheden. Het ligt voor de hand dat de oplossing voor criminaliteit in deze benadering niet in de verandering van het individu, maar in de verandering van de samenleving wordt gezocht.

Toch zijn er met name in de na-oorlogse criminologie wel theorieën ontwikkeld waarin criminaliteit tenminste ten dele ook als een vrije keuze en eigen verantwoordelijkheid wordt gezien. Gewezen kan worden op de sociale controletheorieën. Aanhangers van deze benadering zoeken niet primair naar oorzaken van crimineel gedrag, maar naar verklaringen voor het feit dat mensen zich aan de regels houden. Het mensbeeld is tamelijk Hobbesiaans, de mens is van nature geneigd tot het kwade. De reden waarom zij zich daar toch van weerhouden, zoeken aanhangers van deze benadering vooral in de mate waarin mensen bindingen hebben met de conventionele samenleving. Naarmate mensen meer bindingen hebben met maatschappelijke instituties als de kerk, de school, het werk, maar ook met het gezin en niet-delinquente vrienden, is de kans dat ze tot criminaliteit vervallen minder groot. Hoewel de controletheorie in de handboeken meestal als sociologisch wordt getypeerd, heeft deze ook een individuele, psychologische component. Het al dan niet overgaan tot criminaliteit veronderstelt een zekere afweging. Mensen zullen minder snel criminaliteit plegen wanneer hun positie of vooruitzichten daarmee kunnen worden benadeeld.

Dit aspect vinden we veel explicieter terug in de rationele keuze-benadering. Deze benadering bouwt in feite voort op het mensbeeld van het klassieke strafrecht. Aan de rationele keuzetheorie ligt de stelling ten grondslag dat aan ieder handelen een bepaalde afweging ten grondslag ligt. Aan het plegen van strafbaar gedrag ligt altijd een afweging tussen de voor- en nadelen ten grondslag. Die redenering betekent niet automatisch dat mensen die afweging of keuze in totale vrijheid zouden kunnen maken (het indeterministische mensbeeld). De idee is dat als er een bepaalde afweging aan criminaliteit ten grondslag ligt, je die afweging ook in een andere richting kan sturen.³⁰ Daarmee neem je de dieper liggende oorzaken voor dat gedrag niet weg, maar je kan er wellicht wel mee voorkomen dat die persoon op dat moment dat bepaalde strafbare feit pleegt. De rationele keuzetheorie uit zich vooral in zogenaamde situationele preventie: het beschermen van de omgeving tegen het plegen van criminaliteit door middel van, bijvoorbeeld, het ophangen van beveiligingscamera's. Com-

---

30 H. Becker, Crime and punishment: An economic approach, *Journal of Political Economy*, 1968, 76, 2, p. 169-217.

plexere oorzaken van criminaliteit worden in de rationele keuzebenadering echter miskend; strategieën die er op zijn gebaseerd, werken dan ook alleen voor een zeer specifieke groep daders en delicten.³¹

Ten slotte kunnen ook in de sociale leertheorieën wel aanknopingspunten in het individu worden gevonden voor verandering. Net als andere vormen van gedrag, wordt criminaliteit in deze benadering gezien als het resultaat van een sociaal leerproces. Eigen verantwoordelijkheid, keuzevrijheid en rationele vermogens spelen in dat proces wel degelijk een rol.³² Toch is een van de kritiekpunten op de sociale leertheorieën nu juist dat niet duidelijk wordt hoe leerprocessen precies plaatsvinden en welke verschillen er bestaan tussen individuen. Een duidelijk mensbeeld ontbreekt, een kritiek die identiek is aan die op het in paragraaf 5 te bespreken ‘What Works model’, waarvan de sociale leertheorieën de theoretische basis vormen.

4 Van disculperend naar risicoverhogend: de actuariële benadering in de criminologie

Samengevat hebben sociologische verklaringen voor criminaliteit de criminologische theorievorming lange tijd gedomineerd. Voor zover naar individuele oorzaken voor criminaliteit wordt gewezen, zijn die vaak in zeer deterministische termen gevat. Op basis van die inzichten uit de criminologie, richtte de strafrechtelijke reactie zich lange tijd op het wegnemen van de omstandigheden die de aanleiding vormden voor het strafbare feit, op het verbeteren van de dader of op zijn situatie. Voor Engeland en de Verenigde Staten is die benadering door Garland wel aangeduid als *penal welfare strategy*. In *Punishment & Welfare*³³ betoogt hij dat het strafrechtelijk beleid eigenlijk het sluitstuk vormt van het sociale beleid en ook grotendeels dezelfde doelstellingen heeft, namelijk disciplineren, aanpassing aan de samenleving en ook terugbrenging, insluiting in die samenleving. Straffen werd gedomineerd door het *preventionisme*, de opvatting dat straffen vooral het voorkomen van nieuwe strafbare feiten als doel had. Die opvatting uitte zich in het opleggen van onbepaalde straffen en een grote invloed van gedragskundigen op de duur en inhoud van de straf. Voor Nederland kan men wijzen op de introductie van het resocialisatiebeginsel in de Beginselenwet gevangeniswezen van 1953 en de ambitieuze invulling die men hieraan gaf, zowel in het beleid als in praktijk.³⁴

Een doorwrochte wetenschappelijke basis hadden die inspanningen in die periode nog niet. Pas in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw begon men in de Verenigde Staten en Canada meer systematisch onderzoek te doen naar de

31 H. Elffers, *Een straffe aanpak* (oratie VU), Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2008.

32 Sociale leertheorieën vormen de basis voor het ‘What Works model’, zoals dat hieronder wordt uiteengezet.

33 David Garland, *Punishment & Welfare, a History of Penal Strategies*, Aldershot/Brookfield: Gower Publishing 1985.

34 Boone 2007a.

effecten van resocialisatieprogramma's op recidive.³⁵ Met de verschijning in 1974 van Martinson's 'What Works',³⁶ het resultaat van een meta-analyse van een groot aantal studies naar de effecten van resocialisatieprogramma's, leek de doodsteek gegeven aan het rehabilitatie-ideaal. Hoewel Martinson's studie eigenlijk weinig nieuws toevoegde aan de al bestaande inzichten op dit terrein, werd de studie door politieke tegenstanders van het preventionisme aangegrepen om een radicale omslag in het sanctiestelsel te bewerkstelligen. Andrew von Hirsch werd de ideoloog van dit nieuwe straffen. Zijn pleidooi voor een terugkeer naar de daad als uitgangspunt van bestraffing,³⁷ heeft uiteindelijk geresulteerd in de introductie van *sentencing guidelines* in de meeste Amerikaanse staten en in sommige staten zelfs in een systeem van *three strikes you're out*-wetting. In Nederland is zo'n radicale omslag niet zichtbaar. Ook hier laat onderzoek naar de effectiviteit van resocialisatieprogramma's echter teleurstellende resultaten zien en wordt uit opeenvolgende gevangenisnota's duidelijk dat aan het resocialisatiebeginsel vandaag de dag een veel minder ambitieuze inhoud wordt gegeven.³⁸

De inzichten uit de criminologie over de oorzaken van criminaliteit, zoals ze hierboven naar voren zijn gekomen, kregen in dit klimaat een heel andere betekenis. Ze werden minder belangrijk als verklarende, laat staan disculperende, factoren voor crimineel gedrag, maar wonnen terrein als voorspellers daarvan. Die verschuiving past in een ontwikkeling die Feeley en Simon aanduiden met de *New Penology*.³⁹ Het strafrechtelijk beleid had niet meer primair als doel om in een individueel geval zo goed mogelijk recht te doen, maar werd een belangrijk instrument om de maatschappelijke orde te handhaven door risicovolle groepen in het vizier te houden. Een belangrijk doel van het strafrechtelijk beleid is geworden het identificeren en segregeren van 'gevaarlijke groepen'. Daarvoor wordt gebruik gemaakt van actuariële technieken, statistische instrumenten die op basis van gegevens van grote groepen personen de kans berekenen dat een voorval zich zal voordoen. Slechte economische of sociale omstandigheden, etnische achtergrond, leeftijd, mentale stoornissen of neurobiologische abnormaliteiten, worden minder belangrijk als factoren die tot een zekere verontschuldiging van het strafbare feit kunnen leiden of tot een matiging van de straf, maar hebben aan belang gewonnen als factoren die aanleiding kunnen zijn voor het nemen van preventieve maatregelen.⁴⁰

---

35 Peter Nelissen, *Resocialisatie en detentie. Een onderzoek naar de houding van gedetineerden en gevangenispersoneel ten aanzien van de voorbereiding en terugkeer in de samenleving*, Maastricht 2000.

36 Robert Martinson, What Works? Questions and answers about prison reform, *The Public Interest*, 1974, 35, p. 22-54.

37 A. von Hirsch, *Doing Justice: The Choice of Punishment*, Boston: North Eastern UP 1986; Andrew von Hirsch, *Censure and Sanctions*, New York: Oxford University Press 1993.

38 Boone 2007a, p. 236-239.

39 M.M. Feeley & J. Simon, The new penology: Notes on the emerging strategy of corrections and its implications, *Criminology*, 1993, 30, p. 449-474.

40 In vergelijkbare zin: Barbara Hudson, *Justice in the Risk Society. Challenging and Re-affirming Justice in Late Modernity*, London: Sage 2003.

Deze twee, in zekere zin tegenstrijdige, ontwikkelingen: terug naar de daad wat betreft de bestraffing van criminaliteit, maar ook terug naar de dader voor wat betreft de voorkoming daarvan, verklaart de hybride attitude ten opzichte van delinquenten, zoals die hiervoor al even werd geduid. Waar criminaliteit enerzijds gretig wordt voorspeld en waar mogelijk voorkomen op basis van schijnbaar onveranderbare factoren die gelegen zijn in de delinquent zelf of in zijn omgeving, worden de plegers ervan onverminderd verantwoordelijk gehouden voor de daaruit voortkomende gepleegde strafbare feiten en op basis van de ernst ervan bestraft.

5 RNR, levensloop en Good Lives Model: aanknopingspunten voor eigen verantwoordelijkheid in nieuwe criminologische inzichten over gedragsverandering?

What works en het RNR-model

Ondanks de ontmoedigende resultaten van Martinson's studie werd voorzichtig doorgeslagen met het onderzoek naar de positieve effecten van resocialisatieprogramma's op recidive. In het Verenigd Koninkrijk en Canada werden bestaande onderzoeken opnieuw geanalyseerd en er werd voor het eerst gebruik gemaakt van statistisch geavanceerde meta-evaluaties, waarmee de uitkomsten van enkelvoudige studies konden worden geïntegreerd.⁴¹ Onderzoek richtte zich op het verbeteren van de kwaliteit van de evaluatiemethodes en het inzicht dat programma's die niet werkten voor de hele populatie wel een effect konden hebben op bepaalde groepen, kreeg een belangrijke plaats.⁴²

In Nederland is het onderzoek van de Canadese onderzoekers Andrews, Bonta en collega's zeer invloedrijk geweest. Zij introduceerden het *What Works Model*,⁴³ later meer adequaat aangeduid als het *Risk Need Responsivity Model* (RNR).⁴⁴ Kort gezegd komt hun model er op neer dat wanneer gedragsinterventies worden toegepast op basis van een gestructureerde diagnose van recidiverisico (*Risk*), de tekortkomingen die hebben geleid tot het criminele gedrag (*Needs*) en leerstijlen (*Responsivity*), de recidive substantieel kan worden teruggedrongen.

Het is niet eerder voorgekomen dat inzichten uit de criminologie en penologie een zo massieve invloed hadden op de vormgeving van strafrechtelijk beleid in diverse landen. In Nederland werd in 2002 het programma Terugdringen Recidive geïntroduceerd dat bestaat uit twee componenten. Er is een diagnose-instrument ontwikkeld (de RISc) dat alle reclasseringscliënten en gedetineerden

41 Robinson & Crow 2009, p. 75-77.

42 Robinson & Crow 2009, p. 77-78; Nelissen 2000, hoofdstuk 1; Ray Pawson & Nick Tilley, *Realistic Evaluation*, London: Sage 1997.

43 D.A. Andrews et al., Does correctional treatment work? A clinically-relevant and psychologically informed meta-analysis', *Criminology* 1990, 28, p. 369-404; D.A. Andrews, James Bonta & R.D. Hoge, Classification for effective rehabilitation; rediscovering psychology, *Criminal Justice and Behaviour* 1990, 17, p. 19-52; J. Bonta, Recidivepreventie bij delinquenten; een overzicht van de huidige kennis en een visie op de toekomst, *Justitiële Verkenningen* 2002, 28, p. 20-36.

44 Tony Ward & Shadd Maruna, *Rehabilitation*, London/New York: Routhledge 2007.

met een strafrestant van ten minste vier maanden scant op twaalf schalen, namelijk: delictgeschiedenis, huidig delict en delictpatroon, huisvesting en wonen, opleiding werk en leren, inkomen en omgaan met geld, relaties met partner, gezin en familie, relaties met vrienden en kennissen, druggebruik, alcoholgebruik, emotioneel welzijn, denkpatronen, gedrag en vaardigheden en houding. Op basis hiervan wordt een inschatting gemaakt van het gevaar en recidiverisico, de aanwezigheid van criminogene factoren en de vatbaarheid van de justitiabele voor gedragsverandering. Die inschatting vormt de basis voor het toepassen van gedragsinterventies die een aantoonbaar effect hebben op de recidive, de tweede component van Terugdringen Recidive. Het betreft hier dan met name cognitieve gedragsinterventies, omdat de grondleggers van het RNR-model ervan uitgaan dat criminaliteit vooral veroorzaakt wordt door verkeerde denkpatronen en het gedrag dat daarop wordt gebaseerd. Interventies moeten delinquenten dan leren inzien welke denkfouten zij maken in de veronderstelling dat dat inzicht ook leidt tot ander gedrag.

Ook motivatie en, in mindere mate, verantwoordelijkheid hebben een plaats in het *What Works Model* als elementen van een succesvolle interventie. Ze moeten dan vooral worden ingelezen in het responsiviteitsprincipe dat betrekking heeft op de wijze waarop een persoon leert. Volgens het specifieke responsiviteitsprincipe⁴⁵ moet het resocialisatie-programma rekening houden met individuele eigenschappen van de deelnemer, zoals motivatie, potenties, persoonlijkheid, bio-sociale karakteristieken, geslacht en leeftijd.⁴⁶ Volgens Kennedy leidt toepassing van het specifieke responsiviteitsbeginsel ertoe dat de behandeling of het programma moet worden aangepast aan de leerstijl van de deelnemer; het karakter van de trainer aan het karakter van de deelnemer en het type trainer aan het type programma.⁴⁷ Het responsiviteitsprincipe is zowel in de theorievorming over *What Works* als in de toepassing ervan echter maar summier uitgewerkt. Er is nauwelijks onderzoek gedaan naar de rol van de responsiviteit bij het bepalen van een interventie en de invloed ervan op de effectiviteit van een interventie.⁴⁸

---

45 De grondleggers van het model onderscheiden naast specifieke responsiviteit, algemene responsiviteit, waaronder zij verstaan het belang van sociaal leren en cognitieve gedragsinterventies als algemene theoretische uitgangspunten van het model; James Bonta & Don Andrews, Viewing offender assessment and rehabilitation through the lens of the risk-needs-responsivity model, in: Fergus McNeill, Peter Raynor & Chris Totter (eds.), *Offender Supervision*, New York: Willan Publishing 2010, p. 20.

46 Bonta & Andrews 2010.

47 Sharon M. Kennedy, Treatment responsivity: Reducing recidivism by enhancing treatment effectiveness, *Forum on Corrections Research*, 2000, vol. 12, nr. 2, p. 19-23.

48 C. Dowden and D.A. Andrews, Effective correctional treatment and violence re-offending: a meta-analysis, *Canadian Journal of Criminology*, 2000, p. 449-467; A. Birgden, Therapeutic jurisprudence and responsivity; finding the will and the way in offender rehabilitation, *Psychology, Crime & Law*, 2004, vol. 10, p. 283-295; Kennedy 2000; R. Poort & K. Eppink, *Een literatuuronderzoek naar de effectiviteit van de reclassering*, Den Haag: Boom Juridische uitgeverij 2009; D.L.L. Polaschek, Many sizes fit all: a preliminary framework for conceptualizing the development and provision of cognitive-behavioral rehabilitation programs for offenders, *Aggression and Violent Behavior*, 2010, vol. 16, p. 20-35.

In haar scriptie naar de rol van responsiviteit bij het indiceren van reclasseringscliënten voor een interventie, kwam Huizinga tot de conclusie dat het begrip maar een heel beperkte rol speelt bij die beslissing. Het begrip is summier uitgewerkt in de begrippenlijst en handleiding van de RISc en ook reclasseringswerkers verstaan er heel verschillende dingen onder. Wel is een zestal vragen in de RISc zelf gewijd aan het responsiviteitsbeginsel, maar juist die vragen worden in de dossiers die zijn bestudeerd vaak niet ingevuld. Waar reclasseringswerkers een score moeten geven voor de motivatie van de cliënt, komen zij in de overgrote meerderheid van de dossiers uit op een gemiddelde score.⁴⁹

De geringe aandacht voor juist het responsiviteitsbeginsel is op zich geen verrassing. De sterke nadruk op het risicoprincipe en de bescherming van de samenleving past juist uitstekend in het actuariële klimaat, zoals dat hierboven is geschetst. Het RNR-model heeft zijn populariteit waarschijnlijk mede te danken aan zijn ogenschijnlijke eenvoud en aan het feit dat door het meten van een aantal relatief makkelijk meetbare factoren vrij eenvoudig een scheiding gemaakt kan worden tussen een categorie delictplegers die vatbaar is voor verandering en een categorie voor wie dat moeilijker zal zijn. Het aansluiten bij de responsiviteit, waaronder de motivatie en het vermogen om verantwoordelijkheid te kunnen nemen, vergroot ook in de laatste categorie de kans op succes, maar het was voorspelbaar dat juist het meten en, vooral, implementeren van dat laatste principe ten onder zou gaan aan het streven naar efficiency en managerialism.⁵⁰

De overmatige aandacht voor risico en criminele behoeften in de instrumenten die op het model zijn gebaseerd, roepen dan ook een tegenreactie op. De kritiek is dat ze het model iets mechanisch geven, alsof de invoer van een aantal gegevens 'met een druk op de knop' tot een programma leidt dat 'werkt'. Keuzevrijheid, verantwoordelijkheid en motivatie zijn in de toepassing van het model nogal ondergesneeuwd geraakt. Critici vragen zich dan ook af wat de theoretische basis is van *What Works*. Niet wat werkt, maar waarom iets werkt zou volgens hen de centrale vraag moeten zijn in het onderzoek naar effectieve interventies. Zij stellen dat de nadruk in het onderzoek dat aan de basis ligt van het RNR-model te veel op de interne validiteit van programma's ligt, terwijl de werkzame factoren meestal buiten het programma gezocht moeten worden, in de motivatie van de deelnemers of in de interactie tussen trainer en deelnemer.⁵¹ Kritiek op *What Works* bood, kortom, aanknopingspunten voor voortschrijdend onderzoek naar effectieve interventies.

---

49 Marjolein Huizinga, *Totstandkoming van een adviesrapportage door reclasseringswerkers*, scriptie master Criminologie, Utrecht: Universiteit Utrecht 2011.

50 M. Boone & R. Poort, Wat werkt (niet) in Nederland. De What Works principes toegepast op het programma-aanbod van de Reclassering, *Justitiële Verkenningen* 2002, vol. 8, nr. 2, p. 48-64.

51 Ward & Maruna 2007; S. Farall, *Rethinking What Works with Offenders*, Collumpton, Devon: Willan Publishing 2002; Peter Nelissen, Interventies op basis van bevindingen uit de levensloop-criminologie: een nieuw paradigma voor verbetering? *Proces*, 2008, nr. 3, p. 78-89.

Levensloop en Good Lives Model

Binnen de levensloopbenadering wordt onderzoek gedaan naar de wijze waarop criminaliteit zich ontwikkelt over een langere periode.⁵² Het is deze benadering waar in de beleidsstukken over Modernisering Gevangeniswezen veelvuldig naar wordt verwezen ter onderbouwing van de gemaakte beleidskeuzes. De bevindingen uit de levensloopbenadering zijn gebaseerd op de resultaten van kostbaar longitudinaal onderzoek naar diverse onderzoekspopulaties. De bevindingen vormen een stabiel patroon. Criminaliteit ontwikkelt zich in de tienerjaren, vertoont een piek rond het zeventiende en achttiende jaar en neemt daarna geleidelijk af. 'Leeftijd blijkt een krachtiger voorspeller voor de afname van criminaliteit dan welk "programma" dan ook', stellen onderzoekers.⁵³

Onderzoek richt zich op de vraag waarom criminaliteit na verloop van tijd afneemt, een onderzoekstroming die bekend is geworden onder de naam *desistance*. Er blijkt een samenhang tussen het stoppen met criminaliteit en belangrijke gebeurtenissen in iemands leven, zoals het vinden van een levenspartner, het vinden van werk, het starten van een opleiding, verhuizing, het krijgen van een kind of het worden opgeroepen voor militaire dienst. Een ingrijpende gebeurtenis kan delictplegers motiveren een nieuwe wending aan hun leven te geven. Stoppen met criminaliteit wordt in dit model dus wel degelijk gezien als een keuze⁵⁴ en kan in die zin inderdaad verbonden worden met de begrippen verantwoordelijkheid en vrije wil.

Het daadwerkelijk stoppen met criminaliteit is echter een delicaat proces, waarin verschillende factoren een rol spelen. Uit het vele kwantitatieve en kwalitatieve onderzoek dat inmiddels naar dit proces verricht is, wordt echter wel een patroon zichtbaar. Stoppen met criminaliteit hangt samen met de wens om goed te doen⁵⁵ en het leven anders in te richten.⁵⁶ Motivatie is dus een belangrijke factor. Die motivatie is echter ambivalent, men wil stoppen maar is onder bepaalde omstandigheden toch bereid strafbare feiten te plegen. Stoppen met criminaliteit is letterlijk een proces van vallen en opstaan, aldus Maruna; hij vertaalt *desistance* daarom liever met het zich gedurende langere of kortere tijd *onthouden* van criminaliteit.⁵⁷ De kans om te stoppen met criminaliteit wordt succesrijk als delictplegers in een fase van hun leven zijn beland waarin een criminele levensstijl niet echt meer aantrekkelijk is, er personen van betekenis zijn in hun omgeving die hen ondersteunen (*signifying others*) en zij zichzelf

---

52 Paul Nieuwebeerta, *Gevangenisstraf, levenslopen en criminele carrières* (oratie), Utrecht: Universiteit Utrecht 2007, p. 5.

53 Shadd Maruna & Thomas P. LeBel, The desistance paradigm in correctional practice: from programmes to lives, in: McNeill, Raynor & Totter (eds.) 2010, p. 41-65.

54 Farrington 2002.

55 Shadd Maruna, *Making Good: How Ex-Convicts Reform and Rebuild their Lives*, Washington DC: American Psychological Association, 2001.

56 Nelissen 2008.

57 Maruna 2001.

meer gaan identificeren met personen die geen delicten plegen dan met personen die wel delicten plegen, ofwel een *pro-social identity* ontwikkelen.⁵⁸

Bij dat laatste kunnen gezagsdragers een belangrijke rol spelen, bijvoorbeeld door positief gedrag te belonen.⁵⁹ Ook *human agency is* een begrip dat wordt verbonden aan het proces van *desistance*.⁶⁰ Er wordt mee bedoeld dat delictplegers succesvoller worden naarmate ze succes ervaren.

Inzichten uit de levensloopbenadering worden inmiddels gebruikt om na te denken over succesvolle interventies. Anders dan de top-down benadering van het hiervoor besproken RNR-model, wordt aansluiting gezocht bij het spontane proces van stoppen met criminaliteit en wordt op basis daarvan gezocht naar interventies die dat natuurlijke proces kunnen versterken of vervroegen.⁶¹ Dat veronderstelt onder andere de acceptatie dat stoppen met criminaliteit een cyclisch proces is, waarin ook de samenleving een aandeel heeft.⁶² Op basis van die uitgangspunten hebben Ward en Maruna het *Good Lives Model* (GLM) ontwikkeld. Motivatie en responsiviteit vormen het hart van het model.⁶³ Uitgangspunt is dat iedereen op zoek is naar 'primary human goods', dat wil zeggen gedachten, gevoelens, activiteiten, ervaringen die als basisbehoefte worden gevoeld en die het psychologisch welzijn vergroten, bijvoorbeeld leven, kennis, autonomie, innerlijke vrede.⁶⁴ Secundaire goederen zijn instrumenten om de primaire goederen te bereiken, bijvoorbeeld werk, een huis, een relatie. De belangrijkste reden waarom mensen tot criminaliteit vervallen is volgens aanhangers van het GLM dat zij primaire goederen met de verkeerde secundaire goederen proberen te bereiken. Theoretisch baseren zij zich op de strainbenadering, zoals die hierboven met behulp van Merton is uiteengezet.⁶⁵ Een belangrijk doel van interventies moet zijn om een delictpleger te stimuleren een plan te maken waarin hij zijn primaire doelen kan bereiken zonder anderen schade te berokkenen.⁶⁶ Stoppen met criminaliteit vereist daarom dat er behalve aandacht voor risicofactoren, ook aandacht is voor protectieve factoren, dat wil zeggen

58 Beth Weaver & Fergus McNeill, Travelling hopefully: desistance theory and probation practice, in: Jo Brayford et al. (eds.), *What Else Works?*, Devon: Willan Publishing 2010, p. 36-61; Fergus McNeill, Peter Raynor & Chris Trotter, Conclusion: where are we now?, in: McNeill, Raynor & Trotter (eds.) 2010, p. 534-548.

59 Maruna 2001 en Shadd Maruna, Reentry as a rite of passage, *Punishment and Society*, 2011, vol. 13. nr. 1, p. 1-27.

60 Farall 2002.

61 Maruna & LeBel 2010, p. 81.

62 Nelissen 2008, p. 86.

63 Ward & Maruna 2007; Fergus McNeill, What Works in Probation, *Proces*, 2009, vol. 88, nr. 3, p. 129-146; Tony Ward, The Good Lives Model of offender rehabilitation: basic assumptions, aetiological commitments and practice implications, in: McNeill, Raynor & Trotter (eds.) 2010, p. 41-65.

64 Ward 2010, p. 46-48.

65 Ward & Maruna 2007, p. 121.

66 McNeill 2008, p. 141; Ward & Maruna 2007, p. 117.

factoren die het proces van stoppen met criminaliteit kunnen bevorderen als obstakels die het proces van stoppen met criminaliteit kunnen verhinderen.⁶⁷

Zelf keuzes maken neemt in het GLM een centrale plaats in. De delictpleger wordt erkend als een autonoom persoon. Dit heeft zowel een normatieve als een praktische component. De normatieve consequentie is dat personen niet gedwongen mogen worden veranderingen in hun karakter te ondergaan die zij niet willen. Praktisch denken Ward en Maruna dat verandering onder dwang ook niet mogelijk is. Verandering kan alleen als de delictpleger gemotiveerd is te veranderen.⁶⁸ Dat vereist een *holistische* aanpak die erop gericht is een 'goed leven' te realiseren, waar de delictpleger gestimuleerd wordt eigen keuzes te maken, maar waar ook aandacht is voor positieve en negatieve invloeden vanuit de omgeving van de delictpleger en waarin erkend wordt dat ook de samenleving zelf een rol heeft in het proces van stoppen met criminaliteit.⁶⁹

6 Conclusie

Het streven naar resocialisatie heet tegenwoordig *evidence-based* te zijn. Dat is een hele vooruitgang in vergelijking met de periode vlak na de invoering van het resocialisatiebeginsel, toen gevangenisdirecteuren op eigen intuïtie en initiatief in wezen maar wat aanmodderden met het streven naar resocialisatie.⁷⁰ Dat resocialisatiestrategieën sinds halverwege de jaren negentig van de vorige eeuw steeds meer gebaseerd zijn op criminologische en op empirie gebaseerde inzichten over oorzaken van criminaliteit en over het stoppen met criminaliteit, kan alleen maar worden toegejuicht en is een belangrijk wapenfeit voor de criminologie, los van de gevaarlijke kanten ervan, waarover ik elders heb gepubliceerd.⁷¹

In dit artikel heb ik één aspect daarvan aan de orde willen stellen, dat al sinds de laatste gevangenisnota uit 1995 hardnekkig terugkeert als element van dat resocialisatiestreven: de eigen verantwoordelijkheid van gedetineerden en delictplegers voor hun resocialisatie en het afstraffen van onverantwoordelijk gedrag. Ik heb laten zien dat het beeld van de vrije, verantwoordelijke burger dat als uitgangspunt dient voor het strafrechtelijk stelsel, van oudsher lastig te verenigen is met het meer of minder deterministische mensbeeld dat aan veel criminologische theorieën ten grondslag ligt. Desondanks zijn in sommige criminologische theorieën wel aanknopingspunten te vinden dat een beroep op de eigen verantwoordelijkheid van delictplegers kan helpen criminaliteit in de toekomst te voorkomen.

Dat geldt zeker voor de rehabilitatiemodellen die sinds halverwege de jaren negentig van de vorige eeuw zijn ontwikkeld. In het *What Works*- of RNR-

---

67 Ward & Maruna 2007, p. 123; Ward 2010, p. 51.

68 Ward & Maruna 2007, p. 119.

69 Ward & Maruna 2007, p. 117; McNeill 2009, p. 141.

70 Nelissen 2000, p. 38-39.

71 Boone & Poort 2002.

model dat in Nederland tot een ingrijpende omvorming van de reclassering en het gevangeniswezen heeft geleid, biedt vooral het responsiviteitsbeginsel aanknopingspunten om de motivatie en het verantwoordelijkheidsbesef van delictplegers bij het resocialisatiestreven te betrekken. Echter niet als voorwaarde voor deelname, maar als element dat mede vorm geeft aan het resocialisatietraject wat de delictpleger wordt aangeboden en aan de wijze waarop dat wordt uitgevoerd.

Zowel in de theorievorming als in de praktische toepassing is het responsiviteitsbeginsel echter behoorlijk ondergesneeuwd geraakt, wat heeft geleid tot kritiek op het model en verdere theorievorming over rehabilitatiestrategieën. In de beleidstukken over 'Modernisering Gevangeniswezen' wordt vooral een beroep op de inzichten uit de levensloopbenadering gedaan om een beroep op de eigen verantwoordelijkheid van de gedetineerde en de introductie van een systeem van promoveren en degraderen te verantwoorden. Inderdaad hebben de levensloopbenadering en het vele kwantitatieve en kwalitatieve onderzoek naar *desistance* laten zien dat stoppen met criminaliteit eigenlijk niet mogelijk is zonder dat een delictpleger daar zelf voor kiest en daartoe gemotiveerd is. Het is daarom van het grootste belang dat delictplegers zelf bij dat proces betrokken worden en gemotiveerd worden vorm te geven aan het leven dat ze na afloop van hun straf willen leven. Het onderzoek laat zien dat stoppen met criminaliteit een proces van vallen en opstaan is, waarvoor de motivatie zeker in de eerste fase vaak ambivalent is. Een ondersteunende omgeving die positieve resultaten bekrachtigt en zelfvertrouwen geeft, is een belangrijke voorwaarde voor een succesvolle afloop. Dit zijn inzichten die niet makkelijk in beleid zijn te vatten en binnen het huidige politieke klimaat nog moeilijker publiek te verdedigen te zijn. Toch zou het van realiteitszin getuigen de persoonsgerichte aanpak, zoals die in de kenbare stukken over Modernisering Gevangeniswezen wordt bepleit, juist op deze inzichten te baseren. Een rigide systeem van promoveren en degraderen kan in ieder geval niet uit de inzichten die de levensloopbenadering heeft opgeleverd, worden afgeleid.